

Klostergården i Svendborg 1831, yderst til højre ses hospitalet.

Slægtsforskeren og fattigvæsenets arkiver 1700-1900

Mange har måske givet op, når de er stødt på et fattiglem blandt deres aner, men det er der ingen grund til. Selvom fattigfolk ikke efterlod sig mange spor i skødeprotokollerne, skiftematerialet eller skattelister, så har de efterladt sig spor i fattigvæsenets arkiver, som kan være med til at berette om deres liv og levned. Arkivalierne er tilgængelige efter 80 år.

Når man fra en folketælling eller en kirkebog ved, at en ane fik fattighjælp (“Fattiglem”, “Almisselem”, “nyder Understøttelse af Sognet”, “paa Sognet” etc.), og man ved, hvilken periode og hvilket sted det drejer sig om, kan man gå videre til fattigvæsenets arkivalier.

Pastoratsarkivet 1708-1867 I 1708 søgte regeringen at skabe et landsdækkende fattigvæsen med fattiglove for landet og for købstæderne. Principperne var de samme som i den ældre lovgivning, men nu opnåede de “rette/værdige fattige” forsørgelsesret – ret til at få hjælp. De fattige skulle inddeles i tre klasse: 1. klasse de gamle, 2. klasse børnene og 3. klasse de personer, der var berettigede til fattighjælp, men som ikke faldt ind under 1. eller 2. klasse. I perioden var det præsten, der både førte protokol over de fattige og fattigkassens regnskab, og derfor findes arkivalierne i pastoratsarkiverne på landsarkiverne. Når man har fundet registraturen over det sogn, hvor den fattige boede, skal man kigge under afdeling C. Her finder man *fattigprotokollen*, der indeholder forsørgelsesplanen med de fattiges navne, bopæl, årsag til trang (hvis ikke klasse er anført) og den tildelte hjælp. Herudover kan der også stå alder, levned og andre personlige oplysninger. Alt dette blev udbygget i takt med lovgivningens mere og mere specifikke krav. I protokollen findes tillige fattigkassens regnskaber, bl.a. med notering af ekstrahjælp til de fattige, f.eks. møbler, tøj, i anledning af sygdom, barsel og dødsfald; i sidste fald kan fattigprotokollen i visse tilfælde erstatte en tabt eller mangelfuld kirkebog.

I 1803 kom der en revideret fattiglovgivning, men det skete ingen principielle ændringer. Som noget nyt begyndte man dog med *fattigkommissioner*, der bestod af præsten, politimesteren (som regel repræsenteret ved sognefogeden), en af de største jordejere og 3-4 sognemænd. Protokolførelsen ændrede sig ikke synderligt, men fra nu af vil man også kunne findes kommissionens møder indført i fattigprotokollen og se, hvad de har diskuteret. Det kan være ekstrahjælp, tildeling af hjælp og godkendelse af fattiglemmers ægteskab. En forordning fra 1824 bestemte, at hvis man fik eller havde fået fattighjælp, der ikke var tilbagebetalt, skulle man have kommissionens (senere sognerådets), hvis man ville giftes. Reglen blev ført ophævet i dette århundrede!

I 1735 og 1739 kom der bestemmelser om, at den fattige skulle lade sine ejendele registrere af fattigvæsenet, før den første fattighjælp blev udbetalt. Derved havde fattigvæsenet styr på, hvor meget der skulle tilfalde det offentlige i arv; de afdøde lemmers ejendele kunne bortauktioneres til fordel for fattigkassen. Derfor begyndte mange præster at føre *registrerings- og auktionsprotokoller*, hvor der er indført, hvornår den fattige blev

“optaget”, og hvornår den fattige forlod fattigvæsenet (og denne verden som regel) samt lister over ejendele, både indbo og tøj. Da der meget sjældent blev holdt skifte efter fattiglemmer, kan disse protokoller således erstatte skifteprotokollerne. En del steder har præsterne desværre kun noteret det indkomne beløb i fattigprotokollen og ikke, hvad der var til auktion.

Hvis den fattige levede i en købstad, findes materialet i rådstuearkivets afdeling N, men protokollerne er de samme. Hvis man har med fattige københavnere at gøre, skal man henvende sig til Københavns Stadsarkivet på Rådhuset, der har et stort materiale om byens fattigfolk.

Kommune- og købstadsarkiver 1867-> Ved landkommunalloven 1841 blev de nyoprettede sogneråd inddraget i fattigvæsenets bestyrelse, men først i 1867 overgik fattig- og skolevæsenet til sognerådene (i købstæderne i 1868). Kommunearkivet er ligesom pastoratsarkivet inddelt efter en fast plan, hvor gruppe 4 omhandler socialvæsenet. I undergruppe 42 finder man fattigarkivalier, herunder også materiale fra fattiggårdene. Man kan dog også finde omtale af social-/personsager i sognerådets forhandlingsprotokol, hvis disse ikke er indført i fattigprotokollen. I gruppen 40 finder man børneforsorgens sager med plejebørn.

Fra omkring 1860 rasede fattiggårdsbevægelsen i Danmark. Formålet var dels at rationalisere fattigvæsenet, dels at skræmme potentielle klienter væk med et skarpt ordensreglement for gårdens beboere. Ifølge gårdens regulativer skulle bestyreren føre *protokol over fattiggårdslimmerne*, og den lemmeprotokol kan indeholde navn, fødselsdato/alder, fødested, til- og afgang fra gården (et slags tidligt folkeregister), hvad den fattige fik udleveret af tøj på gården, idømte straffe, personlige oplysninger. Hvis protokollen stadig eksisterer, er der således mulighed for at følge anen gennem hans/hendes tid på fattiggården.

Et nybrud i den kommunale socialforsorg var alderdomsunderstøttelsen. Fra 1891 kunne personer over 60 år, der havde holdt sig fri fra fattigvæsenet i de sidste 10 år, før de ansøgte, få alderdomsunderstøttelse (“folkepension”). Man skulle udfylde en *ansøgning om alderdomsunderstøttelse til kommunen* og deri oplyse om navn, fødselsdato, opholdssted de sidste ti år, indkomstforhold m.m. I kvindernes ansøgningsskemaer var der endvidere plads til oplysninger om manden. Man skulle endelig vedlægge legitimation, og mange steder har folk vedlagt deres skudsmålhbøger. Det bevilgede beløb kan enten findes i en særskilt *protokol over tildelt alderdomsunderstøttelse* eller som bilag til *kommuneregnskabet*. Hvis aldersrentenyderen var utilfreds med støttens størrelse eller fik nægtet støtte, kunne han/hun klage til amtet.

Kommunearkivernes bevaringsgrad og fylde er meget forskellig, og de opbevares mange steder. Nogle er afleveret til landsarkiverne, andre findes på det lokalhistoriske arkiv, mens en del hel stadig opbevares hos kommunerne selv.

Hospitalsarkiver. Fra gammel tid eksisterede der ved siden af fattigvæsen private stiftelser, hospitaler kaldet, oftest stiftet af en præst eller godsejer og bestemt for egens folk. Når man kommer længere op i tiden, hvor der følger flere og flere tab af borgerlige rettigheder med offentlig fattighjælp, kunne disse stiftelser være et alternativ til at komme på sognet; hvad angik levevilkår, så adskilte stiftelserne sig ikke så meget fra fattighusene. Hospitalsarkiverne er ikke så godt bevaret, men der er materiale fra de fleste, som nu findes på landsarkiverne. Man finder som regel en *indskrivningsprotokol*, som var et slags stamregister over beboerne, hvor man kan følge dem igennem deres tid i stiftelsen og se de ting, de medbragte. Når vi kommer længere op i tiden, kan der også være bevaret *ansøgninger om plads i stiftelsen*, og heri kan man så læse om deres liv, nuværende kår, og hvorfor de mener sig berettiget til en plads. Derudover rummer hospitalsarkiverne også materiale vedrørende hospitalsdriften.

Amtsarkiver. Som overøvrighed og tilsynsmyndighed fra 1708 med sognepræsten/sognerådet fungerede amtmanden (købstæderne stod under Danske Kancelliet, senere Indenrigsministeriet). I amtsarkiverne kan man således finde klager fra de fattige og fra aldersrentenyderne eller få belyst et lokalområdes fattigvæsen igennem en periode. Her findes også i nogle tilfælde indsendte fattigregnskaber, der kan erstatte forsvundet, lokalt materiale. Indgangen til amtsarkivet skal helst være en optegnelse i en lokal protokol om en indgiven klage over eks. for lidt støtte, dårlig behandling eller et amtsligt svar herpå. Man kan også bestille journalerne ind for den periode, hvori ens forfædre var fattiglemmer, i håb om at finde noget.

Man begynder med at bestille *journalregistret* og *journalen* for de(t) pågældende år og i registret/journalen lede efter personens eller kommunens navn. Eller man kan, hvis man "bare" vil kigge efter en mulig sag, finde journalens faste nummer for fattigsager og gennemgå den. I ældre tid – før journalsystemet – er sagerne ordnet efter emnegrupper ("Indkomne sager vedr. fattigvæsenet 1770-85").

Hvis man har en dato på et amtsbrev, kan bestille *brevkopibogen*, som indeholder kopier af alle udgåede breve og dér (som regel) se journalnumret. Journalen vil indeholde et kort referat af sagen samt liste over ind- og udgåede breve. Man bestiller så *journal sagen* ind, og imens kan man notere journalens breve, så man er sikker på at få alle akter med. I sagen kan der f.eks. ligge den originale klage, fattigvæsenets gensvar, politiforhør, der kan belyse mange ellers skjulte sider af personens liv, især når der er tale om forsørgelsessager. Hvis der er optegnelser om et politiforhør, men det ikke ligger i sagen, kan det findes i retsbetjentarkivet (politiprotokollen).

En let indføring til amtsarkiverne, der gemmer på meget interessant slægts- og lokalhistorisk materiale, en ren guldgrube, kan man få i Hans H. Worsøes lille bog: *Amtmanden var med til det hele. Amtssarkiver og deres brug* fra 1991.

Læs videre! Hvis man vil vide lidt mere om fattigvæsenet i 1700- og 1800-tallet – hvordan det var at være fattig i gamle dage – er her et lille udpluk af relevant litteratur:

- ◆ Erik Nørr: Personalthistoriske og befolkningsmæssige oplysninger i skole- og fattigarkivalier før kommunalordningen af 1841. I: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1983 side 101-19
- ◆ Bente Dahl Hansen: *Betler eller almissemænd. Studier i offentlig fattigforsorg i Sjællands stifts landsogne 1708-1802*. 1984
- ◆ Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsenets historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*. 1940 (genoptrykt 1979)
- ◆ Anna Rasmussen: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet*. 1996
- ◆ Ingeborg Christmas-Møller: *På fattighuset. Greve hospital og andre fattighuse på landet i 1700- og 1800-tallet*. 1978
- ◆ Johnny Wøllekær: *Fattiggårdene på Fyn*. 1993
- ◆ Nete Balslev Wingender: *Gammel og fattig. Skøn og ret i den tidlige alderdomsforsorg 1891-1922*. 1994
- ◆ Erik Nørr & Karl Peder Pedersen (red.): *På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920*. 1998. Heri: "Fattigvæsenet og socialforvaltningen" side 351-97

◆

Christian Larsen, Rådmandsgade 8, 3. Tv
2200 København, tlf. 35821643